

Психологічні особливості підлітків - учасників булінгу в освітньому середовищі

Явище боулінгу в освітньому середовищі стає актуальною проблемою не лише за кордоном, а й в Україні. За результатами дослідження, проведеного ЮНІСЕФ в Україні у 2017 році, 67% дітей до 17 років стикаються з булінгом; 24% дітей – стали жертвами булінгу, і 48% з них нікому не розповідали про ці випадки. Популярність насильницьких методів серед підростаючого покоління, систематичні прояви агресії – все це не може не турбувати фахівців.

Булінг – не проста для обговорення й дослідження тема, адже вона зачіпає ті переживання, які не прийнято відкрито демонструвати: страхи, почуття провини, сорому, безпорадності, ненависті та відчаю. Булінг чинить негативний вплив на розвиток особистості дитини і має довгострокові психологічні наслідки, які можуть проявлятися як у жертв, так і у кривдників іноді протягом усього життя. Американські психологи довели, що булінг і віктимізація породжують такі серйозні особистісні проблеми як тривожність, депресію, розлади харчування, низьку самоповагу, підвищену сором'язливість та недовіру до людей, що в свою чергу є причиною порушень соціально – психологічної адаптації (І.С.Кон, 2006).

Необізнаність деяких педагогів та шкільної адміністрації з психологічною сутністю булінгу, його причинами, особливостями та формами прояву, факти замовчування проблеми з одного боку, та збільшення кількості фіксованих випадків даного явища в освітньому середовищі з іншого – вимагають більш детального вивчення даного соціально-психологічного феномену.

Перші систематичні дослідження проблеми булінгу провели скандинавські вчені Д.Ольвеус, П.Хайнеманн, А.Пикас, Е.Роланд та ін. Заслужують на увагу праці українських дослідників О.Берліта, А.Берліта, О.Глазмана, А.Короля та ін., хоча їх роботи здебільшого ґрунтуються на закордонних дослідженнях феномену булінгу (Бутовская М.Л., Луценко К.Е., Ткачук П.Б. Режим доступу: <http://www.academia.edu/2566284>).

У науковій літературі з проблеми боулінгу представлено багато визначень цього складного явища. Д.Ольвеус визначає булінг як фізичну, вербальну або психологічну агресію (напад) з метою нанести шкоду жертві, залякати її і (або) стресувати (Бутовская М.Л., 2012). За визначенням І.Кона, булінг – це залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати у іншого страх і тим самим підкорити собі (І.С.Кон, 2006). Варто вказати й на особливості булінгу, які виокремлюють дослідники цього феномену: це негативна поведінка, що характеризується регулярністю агресивних дій в часі, дисбалансом в статусі агресора і жертви, спрямованістю знущань від більш домінантного індивіда до більш підлеглого (Бутовская М.Л., 2012). Вона є навмисною, має на меті самоствердження, підпорядкування особистості своїм інтересам та здобуття авторитету. На відміну від інших форм агресії булінг не має явних причин для конфлікту.

В результаті аналізу праць західних дослідників виокремлено основні форми булінгу:

- фізична агресія (штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, ляпаси, викручування рук, дряпання, побиття за допомогою будь яких речей);
- психологічний булінг (вербальний булінг, образливі жести або дії, прізвиська, залякування, ізоляція, бойкот, підкреслення фізичних і психологічних “вад”, кібербулінг);
- економічне насилля (напад на власність, вимагання грошей, псування особистих речей);

- сексуальне насилля (дотики до інтимних частин тіла, пропозиції статевого характеру, акцентування уваги на статевих ознаках).

Всі форми булінгу, незважаючи на різницю дій кривдника по відношенню до жертви, мають одну й ту ж саму мету – приниження за допомогою фізичного, психологічного, економічного або сексуального насилля.

Сучасні дослідження з проблем булінгу в освітньому середовищі доводять, що передумовами для виникнення цього явища є комплексне поєднання соціальних та індивідуальних чинників:

- виховання в сім'ї (авторитарний стиль виховання, гіперопіка, насильство в родині, відсутність батька, депресивний стан матері);
- особливостей школи, політики шкільної адміністрації та вчителів (байдуже ставлення до учнів, несприятливий мікроклімат в педагогічному колективі, неможливість вникати в проблеми кожної дитини);
- групи однолітків (агресивна поведінка серед груп однолітків призводить до збільшення випадків булінгу);
- телебачення та Інтернету (демонстрація жорстоких фільмів та насилля чинить негативний вплив на формування ціннісно-сислової сфери та поведінки підлітка);
- демографічних чинників (булінг більш поширений серед хлопців, ніж серед дівчат і його жертвами також частіше стають хлопці);
- психосоціальних факторів (особливості характеру, життєвий досвід, фізичні недоліки, особливості зовнішності та поведінки, нерозвинені соціальні навички, хвороби та ін.).

Теоретичний аналіз проблеми булінгу свідчить, що не існує єдиного портрету булі та жертви. Так, Д.Ольвеус визначає типові риси учнів, схильних ставати булі та жертвами. Кривдники характеризуються сильною потребою владарювати та підпорядкувати собі інших учнів, у них більш високий соціометричний статус, вони самовпевнені, егоцентричні, мають

слабо розвинений самоконтроль за своїми потягами. Низький рівень емпатії не дає їм можливість співчувати іншим.

Жертви булінгу мають занижену самооцінку, страждають від низького почуття власної гідності, сором'язливості, невпевненості в собі. Вони часто знаходяться осторонь колективу та не мають близьких друзів. Віктимізація їх однолітками часто призводить до психологічного виснаження, депресії, що негативно позначається на успішності навчання і призводить до пропуску занять.

Разом з тим існує ще інша, значно менша, категорія жертв булінгу – провокативні жертви. Вони часто мають низький рівень інтелекту і труднощі в навчанні, страждають розладами уваги, характеризуються підвищеною збудливістю, що викликає незадоволення й роздратування у вчителів та учнів. Такі діти стають легкою здобиччю для булі (И.С.Кон, 2006).

Емпіричне дослідження психологічних особливостей підлітків - учасників булінгу проводилось в загальноосвітній школі №1 м.Чернігова. До нього були залучені учні 6-х класів (32 дівчини та 28 – хлопців) В якості діагностичного інструментарію використовувались: адаптивний та модифікований російськомовний варіант методики «Шкала віктимізації однолітків» І. Фурманова, методика діагностики рівня шкільної тривожності Філіпса та методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі.

В ході дослідження було виявлено, що учні 6-х класів використовують різні форми булінгу і піддаються їм. Кількісні показники ролі агресора (булі) і жертви однакові і складають 11,7%; тих, хто не визначився - 76,7% від всієї вибірки.

Аналіз середніх показників шкільної віктимізації дозволив виявити форми булінгу, які найбільше використовують учні. Перше місце посідає вербальний булінг, що пояснюється його безпечністю та безкарністю. Заборони та ігнорування поширені менше у зв'язку з тим, що для їх реалізації потрібна велика підтримка з боку групи. В меншій мірі підлітки

використовують соціальний булінг та напад на власність. Найменш розповсюдженим виявився фізичний боулінг.

Були з'ясовані гендерні особливості булінгу: серед досліджуваних чоловічої статті агресорами є 21,4% хлопців, жертвами - 14,3%; серед дівчат роль агресора беруть на себе 3,1% дівчат, роль жертви - 9,4% . Отримані результати підтверджують загальну тенденцію, яка полягає в переважній належності представників чоловічої статі до агресорів. Це може пояснюватись різницею в критеріях агресії: агресія з боку хлопців розглядається як модель поведінки, за допомогою якої вони показують свою маскуліність і стають більш популярними.

По відношенню до хлопців однокласники частіше використовують напад на власність, вербальний та фізичний булінг, соціальний використовують найменше. По відношенню до дівчат найбільш поширеним є вербальний та соціальний булінг, а фізичний майже не використовується.

В контексті проведеного дослідження увага зверталась на взаємозв'язок проявів агресії та тривожності у підлітків. Тривожність характерна як для агресорів, так і для жертв булінгу. Однак, агресори більш схильні до таких форм тривожності, як фрустрація потреби в досягненні успіху, загальної тривожності (схильності до надмірного хвилювання в ситуаціях, що загрожують неприємностями, невдачами, фрустрацією), переживань соціального стресу та страху не відповідати очікуванням оточуючих. Їх тривожність виявляється у вигляді різних форм агресії і може бути їх захисним психологічним механізмом. Для жертв булінгу характерним теж є переживання соціального стресу, але цей емоційний стан у них виявляється в замкнутості, сором'язливості, безконфліктності.

В ході дослідження вивчались типи ставлення до оточуючих у підлітків. Встановлено, що для агресорів характерними є егоїстичний та не альтруїстичний типи ставлення, які свідчать про самозакоханість, хвалькуватість, суперництво, самовдоволеність респондентів, про несхильність до альтруїзму, до безкорисної допомоги людям, які її

потребують. Для жертв булінгу характерний підлеглий тип ставлення до оточуючих, що проявляється в сором'язливості, емоційній стриманості, боязливості, критичності по відношенню до оточуючих, невпевненості. Розбіжність у типах ставлення до оточуючих між агресорами та жертвами пояснюється дією зовнішніх факторів (ситуацією взаємодії, соціально-демографічними особливостями однокласників, поведінкою дорослих) та особистісними особливостями підлітків.

Висновки. Булінг в освітньому середовищі – надзвичайно актуальна соціально-психологічна проблема, що вимагає подальшого вивчення та вирішення. Емпіричне дослідження виявило прояви насильства серед підлітків-школярів. З'ясовано домінування вербального булінгу серед респондентів досліджуваної вибірки. Проаналізовані гендерні особливості проявів булінгу, що виявляються у перевазі представників чоловічої статі як учасників булінгу. В контексті вивчення особистісних характеристик підлітків виявлено, що агресія пов'язана з тривожністю та ставленням до оточуючих .